

Bouwoffers in Loon op Zand

Stom verbaasd was ik toen ik als scholier in 1954 een brief ontving van ene dr. Ralph Merrifield van het Londense Guildhall Museum. Hoe kwam die man aan mijn adres voor zijn verzoek om inlichtingen over een bouwoffer op de Duiksehoef? Ik schraapte mijn beste Engels bij elkaar en informeerde hem over de vondst, waar ik een jaar tevoren terloops over had gesproken met drs. Henk Essink, hulparchivaris van Waalwijk. Via hem en de directeur van het Openluchtmuseum Arnhem, dr. W. Roukens, was mijn adres in Engeland terecht gekomen. Enige tijd later ontving ik een overdruk uit het tijdschrift 'Folk Lore' met als voetnoot: "Information given by Mr. A. van der Lee of Loon op Zand". Ik was zo trots als een aap met zeven staarten...

Toen in 1943 de oude boerderij van mijn oom Jan van der Lee op de Duiksehoef afbrandde, werd bij de sloop een bruin geglazuurde aardewerk schenkan uit ongeveer 1675 gevonden. Er zat een leren veter rond de nek gebonden. Ik kwam er achter, dat hier sprake was van een zogenaamd bouwoffer: de kan, gelijkend op die het melkmeisje van Vermeer in haar hand houdt, was bij het bouwen van de boerderij onder de drempel begraven en kennelijk zat er iets overheen gebonden, waarschijnlijk een doek. Ik speurde verder en via Pieter van Beers kwam ik er achter, dat in 1939 bij het slopen van het huis van Janus Schellen in de Bergstraat ook zo'n kruik was gevonden, iets groter, maar in dit geval was al het glazuur vrijwel afgebladderd. Beide kruiken waren leeg, dit in tegenstelling tot een exemplaar van het Laageinde in Baardwijk (1952), want die was gevuld met haver. In Raamsdonk was er een tevoorschijn gekomen met daarin loden kopieën van munten en in Bavel een baardmankruikje met daarin 'wat zwarte rommel'. Later zou ik nog vernemen dat een naamgenoot van mij in 1938 een pot met as en kippenbotjes had opgegraven bij sloopwerk in Elshout.

In voorhistorische tijden werden bij aanvang van grote bouwprojecten echte mensenoffers gebracht, bijvoorbeeld in Engeland bij de heuvelvesting Maiden Castle, om daarmee de goden of geesten gunstig te stemmen en de bouw zonder problemen te laten verlopen. Later werden die offers vervangen door dieren, zoals onder de oudste boerderij op de terp van Ezinge (Gr.), waar een paard, een rund en een hond lagen begraven. Daarna was er vooral sprake van geld of etenswaren. Een typisch voorbeeld is een Romeins schip, opgegraven in Londen, met onder de mast een honderd jaar oude munt met op de keerzijde de gelukkiggodin Fortuna die een scheepsroer in de hand houdt. Maar het gebruik verwaterde, wellicht mede onder invloed van het christelijk geloof. We lezen zelfs van een muntstuk dat werd begraven onder de poort van het Belgische stadje Damme, waar de bouwmeester het offer stiekem er weer onderuit haalde "ende ghinc der meede drincken". Maar anderzijds: bijgelovige gebruiken hebben een taai leven. Ook al is men niet honderd procent overtuigd van het nut: onze ouders deden het ook en baat het niet, het schaadt ook niet. In die geest zullen we ook de Loonse voorbeelden moeten bekijken, als een laatste stuiptrekking van een gebruik dat eigenlijk zijn betekenis al had verloren. Werd er in een 17^e-eeuwse pot in Vught nog een zilveren drieguldenstuk aangetroffen, dus nog een echt 'offer', in de Loonse kruiken zat niets van waarde. Het is denkbaar, dat de katholieke kerk indirect het verdwijnen van de bouwofferpraktijk heeft veroorzaakt met inwijdingen van nieuwe gebouwen. Daar kwamen wijwater en wierook aan te pas, elementen die uitstekend pasten bij magische praktijken, evenals devotionalia zoals medailles, kruisjes, religieuze prentjes en dergelijke. In Vlaanderen werden tot in de vorige eeuw dit soort zaken nog onder een nieuwbouw begraven.

Het gebruik heeft natuurlijk alles te maken met magie. Sommige onderzoekers, zoals de Duitser Ludwig Hänselmann (1876), beschouwden de kruik als een val waarin de boze geesten terecht kwamen als ze het huis wilden binnen gaan. Vandaar ook de plaats van begraven, meestal onder de drempel en soms onder de schouw, de meest bedreigde plaatsen. Anderen zagen er eerder de verblijfplaats van de beschermgeest in, maar in beide gevallen moest natuurlijk de kruik dan wel open blijven. Daarom werd ze vaak onderstboven ingegraven, of zoals op de Duiksehoef voorzien van een bedekking. In het wereldberoemde verhalend gedicht 'Orlando furioso' van Ludovico Ariosta

(1516) is sprake van een kasteel dat wordt verwoest wanneer de kruiken die eronder zijn begraven worden gebroken, dus daar huisden kennelijk de beschermgeesten in. De levensmiddelen – haver in Baardwijk, kip in Elshout en eieren in Deventer – zouden als lokaas kunnen fungeren voor de val die de bedreigers van het huis onschadelijk moest maken, maar ze zouden even goed een geschenk aan de goede geesten kunnen zijn. Zwarte en witte magie zijn dikwijls moeilijk van elkaar te scheiden.

Naast bouwoffers kennen we in ons land ook 'schijnoffers' als voorbeelden van magisch handelen. Een bekend voorbeeld is het in de schoorsteen plaatsen van een voorhistorische stenen bijl als afweermiddel tegen blikseminslag. In de tijd dat men die bijlen nog niet als prehistorisch gereedschap onderkende, meende men dat ze afkomstig waren van de Germaanse dondergod Donar, die met zijn wagen langs de hemel reed en met zijn hamer donder en bliksem teweeg bracht. In Loon op Zand hebben we daarvan ook bijna een voorbeeld gekend. Als elfjarige jongen wist ik zo'n stenen bijltje, dat gevonden was op de plaats waar nu de bootjesvijver van de Efteling is, van een klasgenootje te ruilen voor drie appels. Ik bewaarde het in de schouw tussen twee balken, voor mij een veilige plaats, maar helaas ... het ding gleed achter de balken en ik kon er niet meer bij. Toen in 1964 mijn ouderlijk huis werd afgebroken werd het bijltje niet ontdekt. Misschien maar gelukkig, want anders zou men de vondst onherroepelijk hebben geïnterpreteerd als een onomstotelijk bewijs voor een bijgelovige handeling in plaats van als een domheid van een schlemielige toekomstige archeoloog...

Heemkundekring Loon op 't Sandt

Anton van der Lee

Het in 1939 afgebroken huis van Janus Schellen, Bergstraat, waar een van de Loonse bouwoffers werd gevonden. Tekening: Reinier Mieris. ©Rond de Toren